

8. Там ж. — С. 168.
9. Рассел Б. Чому я не християнин. — М., 1987. — С. 23.
10. Ленин В.І. Матеріалізм й емпіріокритицизм // Повне зібрання творів. — Т.18. — С. 16–66.
11. Енгельс Ф. Положення Англії. Томас Карлейль. “Минуле й сьогодні” // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. Т.1. С. 590-591.
12. Фромм Е. Зазначене твір. С. 218–220.
13. Томпсон М. Філософія релігії. — М., 2001. — С. 110.
14. Св. Іоанн Дамаскін. Точне виклад православної віри. — М., 1998. — С. 106.
15. Цит. по: Фейербах Л. Суть християнства. — М., 1965. — С. 325.
16. Енгельс Ф. Лист Е. Бернштейну, липень 1884 року // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. — Т. 36. — С. 161.
17. Фейербах Л. Зазначене твір. — С.51.
18. Кант І. Критика практичного розуму // Твори: В 6 т. — Т. 4, ч.1. — М., 1965. — С. 499–500.
19. Садовничий В. А. Знання і мудрість в глобалізуючому світі // Питання філософії. — 2006. — № 2. — С. 11.

SUMMARY

Sergey Rybakov

TO THE QUESTION OF THE DIVERSITY OF RELIGIOUS EXPERIENCE

The religious experience of mankind is an interesting topic for research. However, the methodology of the research should be free from theoretical simplifications, and to recognize that religion is not only linked to the external conditions of life of the people, but also with the psychological, moral and metaphysical aspects of human existence.

Keywords: religious experience, methodology, religion, psychological aspects, moral and metaphysical aspects.

Костянтин Недзельський

“НАСЛІДУВАННЯ ХРИСТА” — ВАЖЛИВА ПЕРЕДУМОВА ОНОВЛЕННЯ І ОСУЧАСНЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСЛАВ’Я

Розглянуто необхідність відродження традиції Київського Православ’я щодо залучення мирян до сприйняття істинного духу християнського віровчення. Доведено, що без ствердження вищих цінностей християнської моралі в православній українській громаді значно ускладнюється вирішення багатьох соціальних проблем, які викликані радикальними змінами в політичному та економічному житті України у пострадянський період.

Ключові слова: Христос, православ’я, оновлення, осучаснення, християнська мораль.

Духовна криза в посткомуністичній Україні має всеохоплюючий характер. Не обминула вона і релігійно-церковне життя, зокрема в його православній складовій. Криза Православ'я в Україні, окрім власних її причин, відображає також ті загальні чинники, які зумовили кризу світового Православ'я. Воно не пережило те аджорнаменто, яке вивело католицизм в лідери християнського світу і гарантувало йому понад мільярдну паству. “Голе і архаїчне обрядодіяння, абсолютизація несприйнятної молоддю ідеї гріховної природи людини і необхідності постійного жебрацтва перед Богом, мінімальна благодійність, відсутність християнської просвіти, життя рівня духовності часу перших Вселенських Соборів — все це (та й дещо інше) не працює на авторитет Православ'я”¹.

З огляду на глибоку кризу, яку переживає сучасне Українське Православ'я, воно потребує радикального реформування основоположних принципів своєї діяльності, тобто того, що, мабуть, вже більше ніж століття позначається поняттями оновлення і осучаснення. З різних причин, як зовнішніх об'єктивних, так і внутрішніх суб'єктивних, воно, образно кажучи, “збилося” з істинного шляху, перестало йти дорогою, накресленою заповідями Сина Божого, надихатись євангелічним духом так, як цього вимагає істинна християнська віра. Ось чому проблема “наслідування Христа” як світоглядна передумова відродження традиційного християнства в Україні набуває нового звучання у часі радикальних змін в її політичному і економічному житті. Хронічна неспроможність політичної влади у перші два десятиріччя років української незалежності розв'язувати давно назрілі соціальні проблеми засвідчує необхідність перш ніж братися за економічні перетворення, насамперед подбати про наведення порядку в людських душах, дезорганізованих крахом попередньої ідеологічної системи. Про повернення їм істинно християнських чеснот — любові до ближнього, співчуття до нужденних, практичного милосердя, безкорисливого альтруїзму.

Тема “наслідування Христа” для України, яка називає себе державою християнською, є актуальною насамперед з точки зору розбудови у нас демократії європейського зразка. Держава “християнська” за визначенням є державою “європейською”, а тому вже сама постановка питання про євроінтеграцію України, про що останнім часом багато говориться в українських політичних колах, імпліцитно свідчить про якісь серйозні втрати нею в тих сферах духовності, з якими власне ідентифікується Європа — християнській моралі та римському праві. Тому вирішення проблеми відродження духу євангелістськості в традиційній українській християнській церкві — це водночас і вирішення надзвичайно важливих питань цивілізаційного вибору України, розбудови правової держави на основі широкої громадянської ак-

тивності усіх прошарків українського населення. Відтак маємо враховувати і використовувати досвід “класичних” європейських країн у формуванні і закріпленні духу (а не букви) християнської віри в суспільній свідомості.

Зважаючи на ключовий, високого рівня узагальнення характер проблеми, її важливість для теоретичного обґрунтування актуальності цілої низки питань духовного і соціального характеру, на різні аспекти її вирішення звертали і продовжують звертати увагу провідні українські релігієзнавці — Б.О. Лобовик, А.М. Колодний, О.Н. Саган, В.Є. Єленський, Л.О. Филипович, П.Л. Яроцький та ін. (питання взаємовідносин церкви та держави, міжконфесійних стосунків, відродження релігійної духовності, оновлення і модернізація Українського православ'я, релігійне виховання молоді, релігія і нація тощо). Більш наближено до конкретної сутності проблеми християнізації (обоження) народу, оновленні і осучасненні української церкви вирішували богослови і церковні діячі материкової України та діаспори — Митрополит Іларіон (І.Огієнко), о. Ст. Ярмусь, о. Дм. Блажейовський. Важливу інформацію для порівняльного аналізу українського і російського православ'я й усвідомлення необхідності оновлення і осучаснення Українського Православ'я містять у собі праці російських аналітиків — філософів Вол. Соловйова, М.О. Бердяєва, П. Флоренського, відомої черниці матері Марії (Скобцової).

В своїй книзі “Христос і суспільство” протестантський релігійний філософ Ричард Нібур розкриває зміст і спрямування дискусій щодо ролі і місця християнства в сучасній цивілізації. Він зазначає, що інколи гострі суперечки концентруються довкола окремих питань на зразок ММісця християнського віросповідання в середній школі” або “Застосування християнських етичних норм в економіці”. Інколи мовиться про більш широкі поняття, наприклад, “Відповідальність церкви за існуючий суспільний лад” або “Чи мусять сучасні християни бути дійсно “не від світу цього”?”².

Безперечно, в таких філософських суперечках так чи інакше “народжується істина”, натомість в нашій православній традиції замість філософських дискусій нерідко спалахують міжцерковні та міжконфесійні сварки та чвари, які політизують діалог між церквою та суспільством. На це вказує Дмитро Блажейовський: “...замість взятися до релігійного виховання — особливо молоді та до боротьби з абортами, розводами, пиятикою і злочинствами, є зайві дискусії та множення нових Церков...”³.

Дмитро Блажейовський засуджує греко-католиків, які в міжвоєнний період сімдесят засідань присвятили розгляду питань “не про поглиблення християнства та про організаційну і місійну працю”, а витрачали час на безплідні дискусії на зразок того, кого треба наслідувати, чи “греків і москалів, чи поляків та італійців”. Відтак і до цього часу як православне духовенство,

так частково і греко-католицьке “пасивні й інертні та байдужі” й віддали місіонерську працю протестантам, які “знаходять час та охоту і знання навчити людей християнства”⁴.

В цих міркуваннях небайдужого до проблем сучасного християнства отця Блажейовського відчувається невдоволення тим, що в безперестанних чварах між духовенством різних конфесій забувається про найголовніше — включення пастви в процес християнізації задля прищеплення загальнолюдських принципів та норм християнської моралі — ідеї прощення, любові до ближнього, пріоритету духовного над матеріальним.

Як слушно зазначає проф. А. Колодний, “в Україні фактично завжди з часу прийняття християнства політика домінувала над релігією”⁵, що, звісна річ, відволікало духовенство від виконання своїх специфічних обов’язків перед Богом і суспільством.

Можливо однією з причин такого стану речей є відсутність належного вітчизняного духовного досвіду єднання з духом християнства через наслідування Христа. Тут варто нагадати про християнського теолога Тому Кемпійського (1379/80 — 1471), автора знаменитого і надзвичайно популярного серед християн західноєвропейських країн трактату “De imitatione Christi” (“Послідовники Христа”). Що стосується православного світу, то тут цей твір був відомий, як видається, лише вузькому колу духовенства і світської інтелігенції, а відтак його ідеї не проникли глибоко в масову свідомість православних мирян.

“Наслідування Христа” з’явилось до 1420 року в річищі обновлювального руху “Devotio moderna” (“Нове освячення”). Чотири книги цього трактату вчать, як почати нове життя, звернувшись усередину самого себе і до Бога, тобто, по суті, перш ніж наставляти когось на шлях християнської істини, почати з самого себе, показати власний приклад служіння Богові і несення світоча вчення Сина Божого в темні маси.

Є підстави вважати, що твір був відомий Т.Г. Шевченкові і справив значний вплив на його світогляд, пробудив у нього волю до самопізнання і активної боротьби за незалежність української держави. Приклад Шевченка з його життєвим гаслом “борітеся і поборете!” засвідчує, що не в самому християнському віровченні як такому слід шукати відповідь на причини відсторонення сучасного православ’я від актуальних проблем життєдіяльності українського суспільства. Проблема в іншому: у відході Українського Православ’я від істинного джерела християнської віри через об’єктивні і суб’єктивні причини.

Те, що Україна існує на межі протестантсько-католицького і православного світів, безперечно, створює певні ризики цивілізаційного самовизначення, проте водночас надає унікальні шанси для виживання і розбудови

омріяної у віках незалежної національної української держави. Російський дослідник історії православної церкви І.Яковенко стверджує: “В найбільш загальному сенсі київське православ’я є ближчим до протестантизму (акцент на можливості мирського шляху спасіння) і більш відкрите Заходу; російське відрізняється споглядальним містицизмом, світозреченням, культом юродивих і вираженням протистоянням Заходу”⁶.

З огляду на ці зауваження російського аналітика можна висновувати, що приєднання Українського Православ’я до Московського патріархату у 1686 р. мало трагічні для нас наслідки, що проявилось насамперед у поступовому відході українського православного населення від істинного і живого духу християнського віровчення. Підтвердження цього знаходимо не лише в дослідженнях сучасних українських релігієзнавців, але й російських аналітиків, які намагалися визначити сутність і природу Московського Православ’я, виявити причини суттєвих розбіжностей між ним та західними християнськими церквами.

Варто з цих позицій звернутись до міркувань російського релігійного філософа В. Розанова, який у статті “Російська церква” (1905) констатує прикметні світоглядні відмінності між східним та західним християнством й аргументовано доводить, що першому властиво формувати пасивно-споглядальну життєву позицію людини, відсторонену від загальних проблем спільноти, а другому — активну громадянську: “Різниця між тишею і рухом, між спогляданням і роботою, між страждальницьким терпінням і активною боротьбою із злом — ось що психологічно і метафізично відокремлює Православ’я від Католицизму і Протестантизму і, позаяк релігія є душею нації, — відокремлює і протиставляє Росію західним народностям”⁷. І далі: “Усе життєве, життєдайне, кріпке землі, віддане праці, зберігаюче надію на людей і їх властивості людські — не лише стерто тут, але вирвано з корінням...”⁸. Внаслідок впливу православ’я, запозиченого із Візантії, розмірковує Розанов, “Росія сприймає надто реальним і грубим саме земне життя”.

Схожі думки про те, що “уставницький” тип московської православної церковності спонукає особу до споглядально-пасивного способу життя, висловлювала й відома черниця Мати Марія (Скобцова), однак вона шукає його причину не в візантизмі як такому, а в тій релігійній спадщині, що залишилась з часів Московської Русі. Москва засвоїла дуже багато від Візантії, — вважає дослідниця, — але якось пройшла повз її творчу напруженість. “Москва не лише спромоглася підморозити візантійську спадщину, вона і біблейську спадщину засушила, довела до окостеніння, витягнула з неї облагороджену і живу душу”⁹. Черниця бачить перспективу позитивних змін в утвердженні Євангельського типу духовного життя, в “охристовленні” життя віруючих.

“Жити по Христу” означає насамперед культивування істинного почуття християнської любові, — такої любові, яка хоче “давати”, а не лише “брати”, тобто дбати у першу чергу про загальне благо, а не про своє особисте.

Варто зупинитись дещо детальніше на застосуванні Марією Скобцовою терміна “охристовлення”, адже він в самій своїй конструкції відображає ідею “наслідування Христа”. Характеризуючи Євангельський тип релігійного життя як істинно християнський, який “сяє нам в ликах святих, іноді освітлюючи відблисками свого полум’я і нецерковних подвижників”, Скобцова стверджує, що найбільш характерним для цього шляху є “охристовлення життя”. До певної міри “цей термін можна протиставити тому, що часто вкладається не лише в термін оцерковлення, але і в термін християнізації”¹⁰.

Згідно з роз’ясненнями черниці, під оцерковленням часто розуміється підведення усього життя під відомий лад храмового благочестя, підкорення особистих переживань людини порядку і рухові богослужбового кола, уведення в побут якихось певних елементів церковності, навіть церковного уставу. Що стосується християнізації, то вона нерідко сприймається як “виправлення звіриної жорстокості людської історії за допомогою прищеплення їй певної дози християнської моралі”. Натомість охристовлення спирається на слова: “Не я живу, але живе у мені Христос”¹¹. Особливо наголошує Скобцова на тому, що “охристовлення” не має нічого спільного із сучасним євангелічним сектантством, яке “взяло з Євангелія лиш певну кількість моральних приписів”.

Продовжуючи думку відомої російської релігійної діячки, зазначимо, що християнізація — ще не набуття необхідних рис християнина; християнізація включає в себе й культурологічний аспект впливу релігії на життя народу — будівництво храмів, розповсюдження релігійної літератури певного характеру, використання певних біблейських сюжетів в мистецтві тощо. Християнізація — це також і апологія певної конфесії (нерідко всупереч здоровому глузду: наприклад, захист недосконалого язичницького юліанського календаря в православній традиції). Те, що відбувалося в перші століття після хрещення Київської Русі, було радше християнізацією і оцерковленням народу, а до його “охристовлення” дійшло дещо пізніше.

Згідно з класифікацією згаданого вже Нібура відношень суспільства і Христа, можна зазначити, що такі виділені ним типи відношень, як “Христос проти суспільства”, “Христос — частина суспільства”, “Христос над суспільством” та “Христос і суспільство в протиріччі”, стосуються процесів християнізації та оцерковлення і лише відношення на зразок “Христос — перетворювач суспільства” стосується власне “охристовлення” життя вірних.

Образно кажучи, Володимир Хреститель відкрив русичам “широкі ворота” християнізації, але шлях до істинної віри пролягає саме через “ворота

вужькі”, тобто через особистий релігійний досвід кожного мирянина у “наслідуванні Христа”. Співвідношення між цими двома типами релігійності можна пояснити відмінностями між поняттями копіювання та наслідування. Незважаючи на ініціацію прийняття нової віри політичною верхівкою, Київське Православ'я намагалося стати на шлях наслідування християнської віри, прищеплення православній громаді істинно християнських цінностей. Для цього воно мусило здолати ортодоксальність та цезаропапізм Константинопольської Церкви, її аскетичні орієнтації.

Внаслідок автономного буття у складі Константинопольського патріархату протягом семи століть Православ'я України-Русі сформувалось як специфічний культурно-релігійний феномен з такими специфічними рисами, як соборноправність, демократизм, софійність, євангелістськість, відкритість та толерантність тощо. Особливу увагу звернемо на притаманну Київському Православ'ю рису євангелістськості, яка означає передусім збереження духу, а не букви християнства, його змісту а не форми. Те, що Скобцова розуміє під терміном “охристовлення”, в українській богословській традиції розумілося під терміном “обоження” — наближення віруючої людини до Бога в процесі християнізації, розтягнутого у століттях.

Не заперечуючи важливу роль християнізації, яка активно включає нову етику в нормування життя спільноти, що стала на шлях динамічного розвитку, все ж таки слід зазначити, що без глибоко прийняття слова Сина Божого неможливе радикальне перетворення суспільства згідно з типом “Христос — перетворювач суспільства”. Щоб увійти в епіцентр християнського культурного поля, перейнятись істинним духом Нового Заповіту, слід спочатку подолати його периферію. Потрапивши у залежність від Московського Патріархату у другій половині XVII ст., Православ'я України поступово позбулося своїх національних особливостей й перейняло він нього пасивно-споглядальницьку настанову до земного життя.

Мабуть не буде великою помилкою твердження, що саме засобами “оцерковлення” — насаджування Українському Православ'ю “уставу” Православ'я Московського під гаслом “третього Риму”, було еліміновано з першого його набути в процесі “охристовлення” специфічно національні риси. Процес настирливо активної розбудови церков УПЦ, що підпорядкована Московському Патріархату в сучасній незалежній Україні, — теж стосується традиції “оцерковлення” (по суті, оросійщення) православних мирян України, але вже під приводом перелицьованої ідеології “Русского мира”. Заборолом проти цього може бути лише духовний імунітет української православної громади, прищеплений “вужькою” дорогою “наслідування Христа”.

Тому відродження української релігійної духовності, яка завжди тісно була пов'язана з православною вірою, вимагає повернення до традиції "наслідування Христа", який вірно служив своєму рідному народові. Сучасна епоха ставить перед Україною складні проблеми соціального характеру, вирішити які держава силиться одними лиш економічними методами, забуваючи про людський фактор. Не випадково тому усі зусилля світської влади спочатку вирішити економічні проблеми, а потім усі інші, виявляються марними. Тут може допомогти церква, але церква оновлена, осучаснена зверненням до чистого джерела християнської віри.

Як показує історичний досвід, в країнах пострадянського простору залишається можливість для виникнення держав з авторитарною формою правління. Соціальною передумовою для приходу до влади людей з жорсткими авторитарними настановами є відсутність критичної маси людей, які мають чітко сформовану громадянську позицію, відтак переважаюча маса прагне до жорсткого зовнішнього ініціювання їх думок та дій. Церква не повинна пасивно спостерігати за тим, як страждає чесна працююча людина від соціальної несправедливості, від сваволі і ненаситності можновладців в період переходу від планової до ринкової економіки в посткомуністичних країнах.

В країнах Західної Європи можна знайти приклади того, як церква втручалася у вирішення нібито суто мирських проблем. Зокрема свідченням цього є Енцикліка папи Лева XIII "Rerum novarum" ("Про нові речі") (1891), в якій він закликає правителів "поспішати з допомогою через закони і своє правління", багатих працедавців "пам'ятати про свої обов'язки", робочих добиватися "своїх прав достойним чином". У цьому документі задекларовано, що "лише релігія може викоренити і знищити без залишку зло", адже без воскресіння християнських норм моралі "небагато чого вартують витвори чисто людського розуму, хоча б вони й здавалися дуже потрібними"¹².

Знаходимо ми тут і приклади зразкового для християнина чину згідно з принципами громадянського гуманізму. Зокрема І. Бентам — основоположник утилітаристської етики, сам жив дуже скромно, проте витрачав чималі кошти, коли йшлося про благо суспільства. Як відомо, він досить довго утримував Джеймса Мілля, щоб той міг написати історію Індії, йшов на великі витрати задля будівництва зразкової в'язниці згідно з власним планом і субсидував Роберта Оуена¹³. Нам конче не вистачає прикладів такого скромного і жертвовного життя заможних людей в період демократичних перетворень суспільного життя. Можна навіть говорити про катастрофічне знецінення базових християнських моральних цінностей в державі, яка іменує себе державою християнською — пріоритет духовного над матеріальним, здатність до співчуття і допомоги нужденним, любові до ближнього, безкорисливого альтруїзму тощо.

Сучасні вітчизняні релігієзнавці наголошують на необхідності реформування православ'я, його модернізації (осучасненні), яке в ідеологічній своїй складовій продовжує дотримуватись вчення представників східної патристики й тим самим відкидає православний світогляд в епоху раннього Середньовіччя. Не може людина, яка відсторонюється від загальних суспільних справ і пасивно спостерігає за всім, що відбувається в поцейбічному світі, творити суспільство нового типу. Розбудова демократичної держави “для людей” на основі широкої громадянської активності населення є справою усього народу, а не окремих можновладців. І церква, яка залишається одним із головних перетворювачів масової свідомості, не повинна стояти осторонь справи народу.

Для того, щоб змінювати щось у житті суспільства, церква сама має змінюватись відповідно до викликів нашого часу. А відтак відкривати в християнстві такі грані, які б підказували шляхи не лише спасіння, але й динамічного розвитку в умовах сучасної цивілізації. Маємо чітко усвідомити, що без ствердження вищих цінностей християнської моралі в православній українській громаді за принципом “життя у Христі”, неможливо або надто складно вирішувати численні соціальні проблеми, виникнення яких пов'язане із радикальними змінами в політичному та економічному житті незалежної України у пострадянський період.

1. Колодний А.М. Релігійне сьогодення України / А.М. Колодний. — К., 2009. — С. 45.
2. Нибур Р. Христос и общество / Ричард Нибур. — Новосибирск, 1999. — С. 8.
3. Блажейовський Д. Деякі сумні сторінки з історії України та дещо про її сусідів / Дмитро Блажейовський. — Львів, 2007. — С. 290.
4. Там само. — С. 291.
5. Колодний А.М. Релігійне сьогодення України. — С. 29.
6. Яковенко И.Г. Украина: религиозно-цивилизационная составляющая политических конфликтов / И.Г. Яковенко // Религия и конфликт / под ред. А. Малашенко и С. Филатова. — М., 2007. — С. 54.
7. Розанов В.В. Соч. в 2-х тт. — Т. 1. — Религия и культура / В.В. Розанов. — М., 1990. — С. 329.
8. Там само. — С. 331.
9. Мария, мать. Типы религиозной жизни / мать Мария Скобцова. — М., 2002. — С. 24.
10. Там само. — С. 52.
11. Там само. — С. 53.
12. Энциклики Его Святейшества Папы Римского. — К., 1993. — С. 105.
13. Оссовская М. Рыцарь и буржуа / М. Оссовская / Пер. с польск. — М, 1987. — С. 265-266.

SUMMARY

Kostiantyn Nedzelskiy

“IMITATION OF CHRIST” — IMPORTANT PREREQUISITES RENEWAL AND MODERNIZATION OF UKRAINIAN ORTHODOXY

In the article „Imitation of Christ “(“Imitatio Christi”) — an important prerequisite for renewal and modernization of Ukrainian Orthodoxy” to the need to revive the traditions of Orthodox Kyiv to attract the laity to accept the true spirit of Christian doctrine. The author argues that without strengthening the higher values of Christian morality in the Orthodox Ukrainian community, greatly complicated the solution of many social problems that caused radical changes in political and economic life of Ukraine in the post-Soviet period.

Keywords: Christ, Orthodoxy, renewal, modernizing, Christian morality.

Оксана Кожем'якіна

ВИЗНАННЯ ІНШОГО ТА РЕЛІГІЙНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ У СУЧАСНОМУ ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СОЦІУМІ

У статті здійснено теоретичний аналіз проблеми толерантності через концепт визнання. Досліджується специфіка проявів релігійної толерантності в умовах глобалізації, а також можливості впровадження принципу толерантності на між-народному рівні.

Ключові слова: толерантність, визнання, релігійна толерантність, ідентичність, цінність, Інший.

У сучасній ситуації нестримних глобальних соціокультурних трансформацій, які призводять до свого роду стиснення простору і часу, з'являються, згідно з З. Бауманом, нові швидкості та нові поляризації, що мають в глобальному вимірі зовсім неоднозначні наслідки, породжуючи протилежні та взаємозалежні процеси. Поряд з процесами глобалізації, яка здійснює, на відміну від загальноприйнятого погляду, не менш роз'єднуючий вплив на сучасний стан людства, ніж об'єднуючий, відбуваються процеси локалізації, які, по суті, сприяють закріпленню простору¹. Парадоксальними результатами цих глобалізаційно-локалізаційних процесів є надзвичайна динамічність, мобільність, свобода, розширення можливостей, але також і значна соціальна знедоленість, поляризація, розшарування, дегуманізація, криза національної та релігійної ідентичності, загострення конфліктів на релігійному ґрунті. Зазначені процеси в цілому призводять до формування нових глобальних ієрархій та протистоянь, актуалізуючи проблеми незахищеності людини, її самовизначення в світі, пошуку шляхів гармонізації різних ідентичностей, виводячи на новий рівень проблему визнання Іншого (як Свого чи Чужого